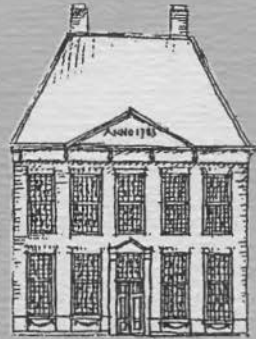

't inschrien

negenentwintigste jaargang nr. 1, januari 1997

kwartaaluitgave van het

VAN DEINSE INSTITUUT

'T INSCHRIEN

ISSN 0166-3984

Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Redactie: A.J. Boluset-Brunt, Parijs/Delden
A. Buter, Neede
D. ter Harmsel, Rijssen
H.A. Kleerebezem, Borne
J.J.H. Meijer, Hengelo
A.L.A. Wevers, Hengelo
M. Paskamp-van Santen, eindredacteur

Administratie:

Van Deinse Instituut
Het Elderinkshuis
De Klomp 35, 7511 DG Enschede
Tel. 053-4334577, Telefax 053-4340744

Abonnementsprijs f 15,- per jaar

Losse nummers f 5,- (exclusief verzendkosten)

Postrekening nr. 7460146

Bank: Rabobank Enschede rek nr. 31.67.32.311, Giro Rabobank nr.90.20.08
t.n.v. penningmeester Van Deinse Instituut

Aanleveren kopij

Artikelen voor 't Inschrien (zo mogelijk) aanleveren op **diskette** in W.P. in een doorlopende tekst. Alleen alinea's aangeven, verder **alle** opmaak achterwege laten (dus ook geen afbreekfunctie gebruiken). Op de bij de diskette te voegen **uitdraai** kunnen alle wensen betreffende de opmaak worden aangegeven.

Redactieadres:

M. Paskamp-van Santen, Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander
Tel. 0541-680470

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

VOORWOORD

Best lastig, het voorwoord te moeten schrijven voor een uitgave, waarvan je de inhoud nog niet kent. En toch heb ik geen moment gearzeld met mijn 'ja-woord' op het verzoek van de redactie. Immers, deze uitgave van 't Inschrien is er niet zomaar één, maar de eerste in een nieuwe context.

De Stichting Twente Akademie en de Vereniging 'Oudheidkamer Twente' hebben vanaf 1 juni 1996 de krachten gebundeld en hebben - gehuisvest in 'Het Elderinkshuis' - in het Van Deinse Instituut elkaar gevonden. Daarmee is een stevig bolwerk ontstaan rond de Twentse streekcultuur.

Zowel de Oudheidkamer Twente als de Twente Akademie hadden vóór de fusie elk hun eigen kwartaalblad en het spreekt vanzelf, dat ook het Van Deinse Instituut 'van zich wil laten spreken'. De nieuw gevormde redactie heeft als naam voor het kwartaalblad van Het Van Deinse Instituut gekozen voor " 't Inschrien" en ik vind dat een verstandige keuze. Voor de Twentenaar is het een naam die voor zich spreekt, voor de niet-Twentenaar is het een titel, die vraagt om een ontdekkingsreis.

De bundeling van krachten van de vroegere redacties van Stad & Land en 't Inschrien zal ongetwijfeld een merkbaar stuk meerwaarde opleveren en de redactie van het vernieuwde 't Inschrien, het kwartaaltijdschrift van het Van Deinse Instituut, zal voor zijn lezers beslist vele interessante en verrassende ontdekkingstochten langs de Twentse streekcultuur weten uit te zetten.

Voor het bestuur van het Van Deinse Instituut vormt 't Inschrien tevens een uitstekende mogelijkheid om de lezer op de hoogte te houden van de ontwikkelingen. In het volgende kwartaalblad zullen wij u een samenvatting van ons beleidsplan voor de komende jaren presenteren. Aan het beleidsplan wordt door de directie en medewerkers op dit moment hard gewerkt. Voor de korte en middellange termijn wordt daarin aangegeven, hoe wij in goede samenwerking met anderen zullen werken aan het behoud van de Twentse streekcultuur. U hoort/leest er meer van!

Tot slot wil ik namens het bestuur de redactie veel succes toewensen bij haar werk. Het succes, waarvan u lezers de pennenvruchten plukt!

J.M.J. Verbeeten
voorzitter Van Deinse Instituut

ZIJN NAAM: ONS PROGRAM

'Hij had Twente lief' staat op de veldsteen die het graf dekt waarin wij op een winterdag in 1947 Ko van Deinse te rusten hebben gelegd. De oorlog had hij net overleefd, maar hoewel ik zijn achterbuurman was, heb ik hem in die jaren niet meer gesproken. Alleen de beverige handtekening in mijn exemplaar van zijn boek 'Uit het land van katoen en heide' helpt mij herinneren aan de man die ik toen bij tijd en wijle door de achtertuin zag schuifelen. Gesine Elskamp, zijn liefderijke verzorgster in zijn laatste levensjaren, had voor het verkrijgen van die handtekening bemiddeld.

Tot een gesprek was de bijna tachtigjarige schrijver niet meer in staat geweest. Zijn leven eindigde in een sombere, neerslachtige periode, zo bericht de door zijn zoon geschreven biografie in het Jaarboek Twente van 1979. Maar hij gewaagt ook van de vrolijke, opgewekte natuur die Jacobus Joannes van Deinse, de uit een Zeeuws geslacht op 6 januari 1867 te Enschede geboren Twent, gedurende het grootste deel van zijn leven gekenmerkt heeft.

Zó zal ik me Ko van Deinse blijven herinneren, want zo heb ik hem leren kennen wanneer ik hem in het openbaar of in wat intiemere kring zag bewegen. Een levendig verteller van verhalen uit de oude doos die hij bij voorkeur uit de volksmond had opgetekend, al probeerde hij ze steeds uit papieren bronnen bevestigd te krijgen. Zijn enthousiasme voor én de kennis van z'n geboortestreek waren ook voor mij belangrijke inspiratiebronnen op mijn weg door de oostelijke landouwen. Vanaf die eerste ontmoeting in mijn tienertijd toen hij, in mijn herinnering als een deftig heer, bij mijn ouders logeerde (na een lezing voor het plaatselijke 'Nut', waarvan mijn vader bestuurslid was), tot en met de vele keren dat ik als aankomend journalist in Enschede zijn optredens mocht verslaan.

De oorlog maakte een eind aan deze activiteiten, zowel van mij als van hem. Hoe diep de Tweede Wereldoorlog nog na een generatie kon ingrijpen in het maatschappelijke leven, heeft de provincie Drenthe gemerkt tijdens een discussie over de naamgeving van een instituut voor streekcultuur. Daar moest de aanvankelijk geplande naam het veld ruimen toen bleek dat de drager ervan in de oorlog zich niet van de bezetter had gedistancieerd. Die moeilijkheid is Twente bespaard gebleven. De naam Van Deinse Instituut voor het bolwerk van streekcultuur, waaronder de aloude Oudheidkamer Twente en de al niet meer zo piepjonge Twente Akademie samen verder gaan, heeft geen enkele discussie losgemaakt nadat ik hem in een krantencolom had gesuggereerd.

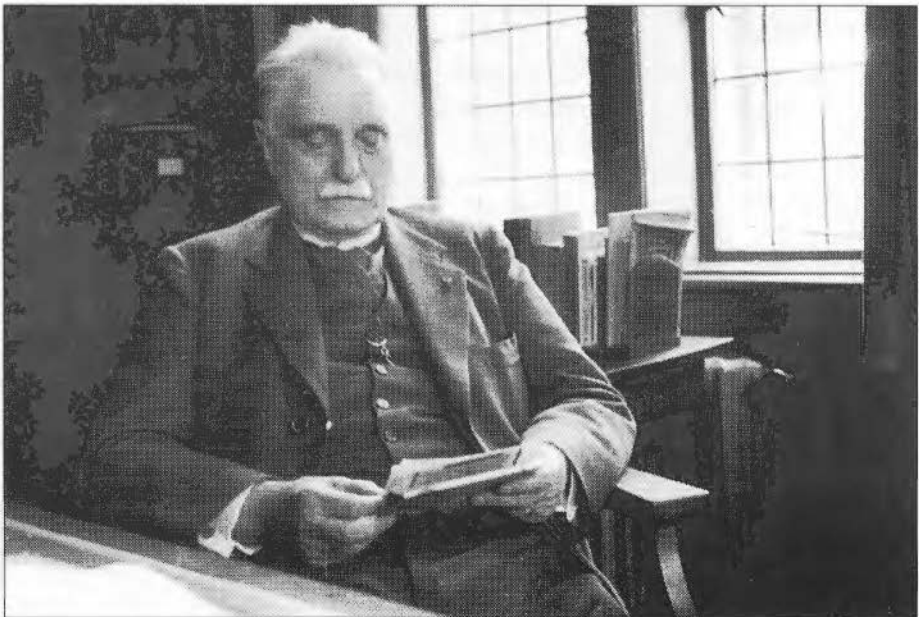
Hoe zou dat ook? Ko van Deinse had zich al in 1938 ('kregel', volgens zijn biografie) gedistancieerd van de Heimat-vrienden 'achter 'n poal', wier Kreisverein hij vóór de Hitler-coup had helpen oprichten. Helaas heeft hij niet meer beleefd dat ter weerzijden van de steen op de heide de mensen elkaar

weer de hand reikten, naar het motto van het mede door hem gestichte grensoverschrijdende maandblad 'Noaberschopp'.

Dat Ko van Deinse in 1905 mede-oprichter en eerste voorzitter van de Oudheidkamer Twente is geweest, was natuurlijk ook een reden voor het verbinden van zijn naam aan het instituut dat bijna een eeuw later het werk van die vereniging voortzet. Maar zeker niet minder zwaar woog het argument dat Van Deinse zich op de volle breedte van het streekculturele terrein heeft bewogen, zoals mede-participant Twente Akademie steeds voor ogen heeft gestaan.

Hij dichtte - niet zonder schroom en weliswaar niet in de moedersproake - een Twents volkslied, maar het is een fabel dat zijn liefde voor Twente niet ook de eigen taal zou omvatten. Tal van gelegenheidsgedichten in het Twents getuigen daarvan, ook al bereiken zij niet het literaire peil van wat zijn vriendin Cato Elderink schreef. Zijn oudheidkamer verzamelde niet alleen historische en archeologische zaken, maar ook realia uit de natuur voordat Van Sambeek daarvoor een eigen museum stichtte. En net als bij Toos Elderink had ook het Twentse volksleven zijn warme belangstelling. Hij zocht geen populariteit, maar wel het volk en dat maakte hem (de ogenschijnlijk zo deftige meneer) populair. Zo moge het ook het instituut vergaan dat zijn naam draagt.

Zwaleman

J.J. van Deinse, 1867-1947

DE PLANOLOGISCHE ASPECTEN VAN DE ENSCHEDESE MARKEDELINGEN (1)

In het landgericht Enschede (de latere gemeente Lonneker) zijn tussen 1840 en 1870 in de vijf marken, te weten de Esmarke, Lonneker marke, Groot Driener marke, Usseler marke en Tweekeler marke, de woeste markegronden verdeeld. Dit betekende het einde van de zogenaamde 'eeuwige roggebouw', waarbij de veeteelt als mestproducent ten dienste van de roggeteelt stond. In de potstal werden daartoe heideplaggen gebracht, die met de dierlijke mest werden vermengd en dit mengsel werd in het voorjaar op de esgronden gebracht.

Deze zeer arbeidsintensieve methode kon vaarwel worden gezegd met de komst van nieuwe meststoffen (guano), waardoor verdeling en ontginning van de woeste gronden mogelijk werd.

Deze verdelingen betekenden in de Enschedese marken globaal genomen een verdrievoudiging van de bedrijfsgrootte¹. Op een totale oppervlakte van ca 15.000 ha was 5.000 ha cultuurgrond en 10.000 ha woeste grond voorhanden, welke na ontginning veelal als weiland werd gebruikt.

Dit betekent een omkering in de produktiestructuur, waarbij de veeteelt niet langer ten dienste van de landbouw stond, maar omgekeerd de landbouw dienstbaar aan de veeteelt werd gemaakt. Markedeling betekende herinrichting van het Enschedese buitengebied en dat ging gepaard met ingrijpende planologische maatregelen.

De rol van de overheid bij markedelingen

Markedeling kon alleen plaatsvinden na goedkeuring van het verdelingsplan door de Koning. Daarbij werd beoordeeld of voldoende met de belangen van de verschillende deelgenoten rekening werd gehouden.

In het algemeen kan gesteld worden dat het uitgangspunt van de verdelingen was het eigen grondbezit, soms onder toepassing van bepaalde correcties. Zo werd soms op de toedeling gekort als er sprake was van een buitenmarkse eigenaar en ook kon gewaarde erven extra grond worden toebedeeld. In principe waren de markegenoten vrij in het formuleren van dit soort bepalingen. Behoudens de verdelingskosten geschiedde de toedeling gratis. Het plan van verdeling moest altijd in het plan van wegen en waterlopen, zoals goedgekeurd door Gedeputeerde Staten van de desbetreffende provincie, worden gevoegd en daarbij moest worden aangegeven wie met het onderhoud ervan werd belast. Het onderhoud van de waterlopen was vrijwel nooit een probleem. Het werd opgedragen aan de eigenaren van de belendende percelen in verhouding van de lengte van de aanliggende kavels. Het onderhoud van de wegen lag wat moeilijker.

De Lonneker markerichter Davina had namelijk in 1831 verzet aangetekend tegen de last die de markegenoten door dit onderhoud werd opgelegd¹.

Zijns inziens diende wegonderhoud een veel groter belang dan alleen dat van de markegenoten en daarom oordeelde hij dat de gemeenten dit onderhoud op zich moesten nemen. In hoger beroep werd hij door de rechter in het gelijk gesteld.

De gemeente Lonneker voelde echter niets voor een soort wegenbelasting en introduceerde het systeem van de hand- en spandiensten, op te leggen aan alle eigenaren in de gemeente. Deze dienstverlening heeft gedurende tientallen jaren een rol gespeeld. Geleidelijk werd ze afgebouwd en in 1870 afgeschaft².

Het wegenplan diende vooral de bereikbaarheid en ontsluiting van de nieuwe kavels. Behoudens de hoofdwegen betekende dit de aanleg van tientallen kilometers (zand)wegen. Op enkele uitzonderingen na zijn alle wegen in het buitengebied tussen 1840 en 1870 in het kader der markedelingen aangelegd.

Verhouding stad/platteland

De verhouding tussen stad en platteland in het gericht Enschede droeg een aantal bijzondere kenmerken. Enerzijds was de stad Enschede het economisch centrum van het omringende platteland en waren de Lonneker boeren veelal leveranciers van voedingsmiddelen en brandstoffen (hout en turf), anderzijds was het platteland een reservoir van arbeidskrachten voor de textielindustrie, zowel voor de huisindustrie als naderhand voor de gemechaniseerde industrie.

De textielindustrie in opkomst was daarbij zeer gebaat bij het lage loonniveau van deze arbeidskrachten, anderzijds waren deze inkomsten voor de boeren een welkome aanvulling op het gezinsinkomen dat vooral in de winter onder druk stond als gevolg van de verborgen werkloosheid op de boerderij. Het is onjuist om te veronderstellen dat deze inkomsten uitsluitend vloeiden in de zakken van de kleine boeren (kotters). Ook op de grotere hoeven was sprake van werkloosheid doordat deze boeren veelal ruim voorzien waren van meiden en knechten alsmede van inwonende ongehuwde broers en zusters. Verder mag niet uit het oog worden verloren dat honderden boeren meewerkten aan het transport van textiele produkten naar de Reggehavens. Vandaar vond dan het transport via de Vecht en Zuiderzee naar Amsterdam plaats³.

Na de inlijving van het Koninkrijk Holland bij Frankrijk in 1810 werd het bestuur op Franse leest geschoeid. Richterambten werden kantons, onderverdeeld in gemeenten. Het kanton Enschede bestond uit de gemeente Lonneker (de vier marken Lonneker, Groot Driene, Usselo en Twekkelo) en Enschede (stad Enschede en de Esmarke).

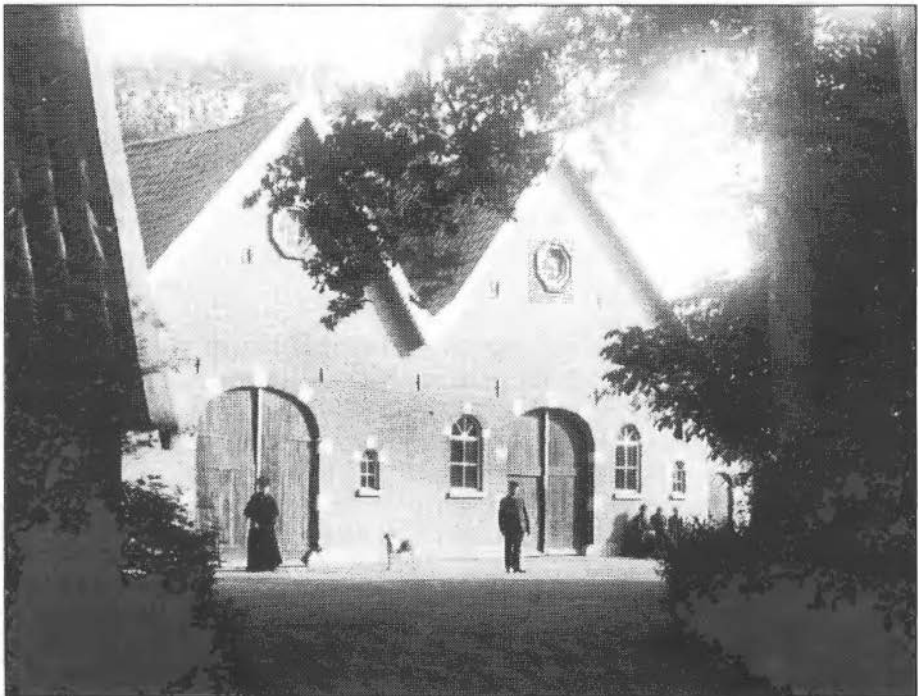
In 1818 vond herindeling plaats, waarbij de Esmarke bij de gemeente Lonneker werd gevoegd, uitgaande van het principe dat het niet juist is de plattelanders te belasten met de hogere lasten van de steden. Dus werd de

steden het landelijk gebied ontnomen. Deze wijziging was voor de stad Enschede zeer nadelig omdat ze op een beperkt gebied (65 ha) werd omklemd door de Esmarke en daardoor bij de ontplooiing van de industrie sterk werd belemmerd.

De groei van de werkgelegenheid in Enschede ging gepaard met behoeften aan bedrijfsterreinen en grond ten behoeve van de woningbouw. Voor deze en andere problemen, zoals afvoer van huisvuil en industriewater⁴ kon binnen de gemeente Enschede geen oplossing worden gevonden. In 1837 had deze situatie al geleid tot een schuchtere, zij het vergeefse poging tot gebieds-uitbreiding⁵. Een oplossing zonder de medewerking van de gemeente Lonneker, lees: de Esmarker boeren, was daarna niet meer mogelijk.

Verdeling der veengebieden

Als woeste gronden kunnen worden aangemerkt plaggengrond, heide, moeras en veen. Daarbij is de benaming 'veen' niet altijd éénduidig. In de markeboeken en ook in de kadastrale registers wordt onder 'veen'

1. De boerderij 't Bouwhuis in de Lonneker Marke omstreeks 1895. In 1844 door B.W. Blijdenstein aangekocht. In 1859 vererfd op de fam. H.v. Heek resp. in 1911 op de fam. Scholten. Na sloping in 1925 wordt er een villa opgebouwd die in 1969 ten dienste van de verpleging van zwakzinnigen aan de Stichting Philadelphia wordt verkocht.

verstaan zowel turf als schadden, die in het open haardvuur konden worden gestookt en die in de Lonneker marke worden aangeduid als 'brandgrond'⁶. Veen in de eerste betekenis van het woord was voorhanden in de Esmarke in het Aamsveen en in de Usseler marke in het Usselerveen. Turf was toen een uitermate belangrijke energiedrager en bij de verdeling van het veen moest dus met verschillende belangen rekening worden gehouden.

In de Esmarke was het veen al vóór 1832 (invoering kadaster) verdeeld. Het Aamsveen, groot 147 ha, bestond uit 211 kavels ten name van voornamelijk Zuid-Esmarker boeren met een gemiddelde grootte van ca 68 are met als uitschieters naar boven de Esmarker boeren Schukkink (ruim 5 ha), Dijkman (ruim 4 ha), Honhof (5 ha) en de Enschedese weduwe G. Cromhoff (ruim 4¹/₂ ha). Wanneer die verdeling is geschied is niet na te gaan. Het Esmarker markeboek (1705-1852)⁷ geeft geen uitsluitel, wel wordt daarin meermalen vermeld dat uitvoer van turf buiten de marke of het gericht verboden is. Maar dat die regel niet strikt werd nageleefd zal duidelijk zijn als men bedenkt dat de stad Enschede voor zijn energievoorziening (hout en turf) voornamelijk op de Esmarker boeren was aangewezen en dat in het Aamsveen ook Enschedese burgers veenkavels exploiteerden.

In het jaarverslag 1815 van de gemeente Lonneker wordt vermeld dat in dat jaar 1.400.000 turven werden gestoken⁸. Op de turfwinning werd belasting geheven. In een akte van 10 mei 1820 stellen de markerichter Willem Wagelaar en zijn markegenoot Willem Wilmink zich namens de veeneigenaren in het Aamsveen borg voor de betaling van de impost (belasting) op de aldaar gestoken turf⁹. Ten behoeve van de turfwinning werden de Aamsveenweg en de Glanerbeekweg aangelegd.

Het Usselerveen is omstreeks 1856 verdeeld en tot die tijd is het markebestuur voortdurend doende de turfwinning in goede banen te leiden. Bijvoorbeeld de holting van 24 november 1769 in het Usseler markeboek (1755-1860): "de eigenaar van geheel of ¹/₂ erve mag een halve dag kluien met 16 vormers, gewaarde kotters of ¹/₂ erve met 10 vormers, woners of brinkzitters met 8 vormers (1 man tegen 4 vormers). Wie anderen turf en kluien uit schuren of schoppen of uit velden of veenen laat meebrengen wordt gestraft met een boete van 10 goudguldens, zullende de aanbrenger van deze boete, nadat hij de 'contraventeren' aan de markerichter zal aangegeven hebben, privaatelijk profiteren"¹⁰. Het reeds genoemde jaarverslag⁸ vermeldt als produktie in het jaar 1815 in het Usselerveen 600 ton turf.

Ook dit veen wordt beter ontsloten en wel door de aanleg van de Usselerveenweg, de Usselermarkeweg en Moorveenweg. Uit de markeboeken blijkt overigens dat de markerichters in deze marken geheel verschillende posities innemen.

De Usseler markerichter wordt voor vijf jaar tegen een vaste jaarlijkse vergoeding benoemd. In de Esmarke behoorde het markerichterschap toe aan de graaf tot Bentheim en Tecklenburg. In 1707 wordt dit ambt verkocht aan de

Esmarke voor 5/6 en de gemeente Enschede voor 1/6. In 1723 wordt dit 1/6 deel voor f 200,- door de Esmarke overgenomen. Dit leidt tot het besluit, het markerichterschap bij toerbeurt door 5 markegenoten, te weten Gerrit Schouwink, Berent Honhoff, Hermen Stroink, Gosen Heutinck en Roelof Lippinkhof te laten waarnemen¹¹.

Aan het begin van deze eeuw is het door de komst van de spoorwegen en de aanvoer van steenkolen uit Westfalen met het turfsteken gedaan en de vraag is wat er met de deels afgegraven veengebieden moet gebeuren.

In 1910 koopt de Enschedese textielfabrikant Nic. Gijsbertus Jannink ca 100 ha veen en heide in het Aamsveen¹². Na gedeeltelijke ontginning worden hierop in 1909 een boerderij en in 1914 een villa gebouwd. Na boedelscheiding in 1943 worden de boerderij, groot 23 ha en de villa, groot ruim 1 ha, verkocht. De resterende veen- en heidegronden worden tot beschermd natuurgebied verklaard en in 1954 door de Staat der Nederlanden gevorderd¹³.

Het Usselerveen is bij de markedeling in vaak zeer kleine stukjes verdeeld. Aan de Usselerveenweg worden zodoende ca 150 percelen met een breedte van 5 m en een gemiddelde diepte van ca 275 m geprojecteerd. In 1927 koopt de gemeente Enschede van 94 eigenaren ruim 56 ha veen¹⁴.

Zoals reeds opgemerkt kampte de gemeente Enschede met het probleem van de verwerking van afvalstoffen⁴. Het erve Polman aan de Polmansweg werd daartoe als opslagplaats gebruikt. De afvalberg aldaar werd afgegraven en naar het afgegraven veen getransporteerd. Toen de veenputten hiermee gedempt waren, groeide de afvalberg weer als vanouds. Een definitieve oplossing werd daarna gevonden door vuilverbranding in regionaal verband.

Markedeling en landbouwbelang

Bij de markegenoten als eigenaren van de woeste gronden stond uiteraard het landbouwbelang op de voorgrond. Van een ideale verdeling was sprake wanneer deze woeste grond zodanig was gesitueerd, dat ieder boerenbedrijf ter plaatse, of in elk geval in de naaste omgeving, zodanig kon worden vergroot als overeenkwam met de claims van de desbetreffende eigenaar. Zulke omstandigheden behoorden echter tot de uitzonderingen. Een fraai voorbeeld van zo'n optimale verdeling deed zich voor in de Zuid-Esmarke, waar ten zuiden van de boerenhoeven langs de rand van de essen de Zuid-Esmarkerrondweg werd geprojecteerd en evenwijdig daaraan, ten noorden van het Aamsveen, de Aamsveenweg.

In het tussenliggende gebied dat doorsneden werd door een aantal nieuwe wegen, zoals het Lappenpad, de Schukkinkweg en de Hölterhofweg, konden deze veelal grote boeren hun toedeling realiseren met dus bouwland op de essen, weiland op de nieuwe gronden gevoegd bij een optimale bereikbaarheid van het Aamsveen ten behoeve van de turfwinning. Deze boeren hadden in de achterliggende eeuw de wind in de zeilen gehad. In de 18de eeuw werd de horigheid, meestal van de Westfaalse adel of geestelijkheid, voor relatief

geringe bedragen afgekocht¹⁵. Zo werden ze dus vrije eigengeërfde boeren. De horigheidsverhoudingen hadden er voor gezorgd dat splitsing der bedrijven bij erfopvolging achterwege was gebleven. De hofheer bepaalde wie van de erfgenamen met de opvolging werd belast en dat was zo mogelijk degene die bekwaamheid en energie in zich verenigde. Daarbij hadden ze de beschikking over de vruchtbare grond op de oostelijke heuvelrug welke vruchtbaarheid in stand gehouden c.q. vergroot kon worden met de afvalstoffen van de stad, zoals mest en beerputten. De deling van de Esmarke accentueerde deze bevoorrechte positie nog eens duidelijk zoals mag blijken uit onderstaand overzicht.

Naam Boerderij	Bedrijfs grootte	
	voor markedeling	na markedeling
Engerink	43	99
Holzik	25	65
Heutink	23	74
Kromhof	59	166
Lippinkhof	69	126
Varvik	24	51
Verwoold	30	80
Hofstede	14	38
Schukkink	26	120
Derking	23	58

Uit het vorenstaande mag niet worden afgeleid dat het recht op markegrond exclusief aan de boeren toekwam. De spectaculaire groei van de textielindustrie en de daarmee gepaard gaande opkomst van een kapitaalkrachtige klasse van fabrikanten/fabrikeurs zorgden ervoor dat in toenemende mate met deze maatschappelijke elite zowel wat betreft hun verlangens in de privé-sfeer als die waarin bedrijfsbelangen een rol speelden, rekening moest worden gehouden.

1. De textielabrikanten waren in de achterliggende jaren ook grondeigenaren geworden. Blijdenstein koopt in 1741 de boerderij 't Amelink en dit voorbeeld vindt in zijn kring navolging, vooral als in de 19de eeuw de markedelingen in beeld komen. Voor de boeren was dit een middel tot bedrijfsvergroting, voor de fabrikanten was het de stijbeugel tot een zekere mate van grootgrondbezit.

De kadastrale registers maken dit duidelijk. B.W. Blijdenstein (1780-1857) heeft zijn bezit vermeerderd tot 36 ha met de aankoop van de boerderijen 't Bouwhuis en 't IJzerhaar (113 ha na de markedeling). Wed. Cromhoff-ter Meulen is dan eigenares van de boerderijen 't Galgenheim, 't Zwik, 't Elferink en 't Wooldrik, samen 47 ha (112 ha), Helmich van Heek

(1785-1847) van de Boekeler Hof, Strootman en 't Wageler 39 ha (70 ha), Jan ter Kuile, wijnkoper (1804-1864) van de boerderijen de Helmer, Bos, 't Afink en 't Annink 80 ha (162 ha), G.J. van Heek (1780-1851) van Van Heeks-Bleek en losse grond 18 ha (71 ha). Voor deze fabrikanten was het volstrekt duidelijk dat er bij markedeling ook voor hen iets te verdelen zou zijn. Ten overvloede wellicht werd dit soms in koopakten vastgelegd. Cromhoff en Blijdenstein kopen in 1843 de boerderij 't Schouwink.

In de koopakte verklaart de verkoper ook over te dragen het recht van whare en zijn recht op de woeste gronden in de Esmarke ¹⁶.

- Op de ruimtelijke nood van de stad Enschede is reeds gewezen. Deling van de markegronden bood evenwel mogelijkheden om met medewerking van de Esmarke ten behoeve van de stad voorzieningen te treffen. Deze mogelijkheden deden zich in 't bijzonder voor daar, waar in de directe nabijheid van de stad aan de uitvalswegen woeste gronden waren gelegen. De commissie die met de toedeling was belast projecteerde daar wegen en kavels van zodanige grootte, dat ze zich leenden voor woningbouw:

2. De boerderij 't Heutink in de Zuid Esmarke. In 1849 door de fabrikantenfamilie Scholten aangekocht.

De erfgenamen verkopen in 1973 de inmiddels voor burgerbewoning geschikt gemaakte boerderij aan de Enschedese familie Glastra.

- a. Tussen Kuipersdijk en Haaksbergerstraat in het Getfert: aanleg van Getfertweg, Wooldriksweg, Sumatrastraat, Lippinkshofweg, Eeftinksweg, Bleekweg en Cromhoffsbleekweg. Dit zijn de benamingen onder welke deze straten thans bekend zijn. Straatnamen waren in de vorige eeuw onbekend, men bediende zich van zelf bedachte aanduidingen.
- b. Tussen Deurningerstraat en Hengelose straat: Drienerweg, Kottendijk, Walhofsweg, Pierenkampweg, Roessinghsbleekweg.
- c. Tussen Oldenzaalse straat/Voortsweg en Deurningerstraat: Roomweg, Schurinksweg, Stroinksbleekweg, Hulsmaatstraat, Potsweg.

Aan deze straten zijn tussen 1865 en 1875 woningen gebouwd ten behoeve van Enschedese werknemers op grondgebied van de gemeente Lonneker.

3. Zoals reeds opgemerkt behoorde een optimale toedeling tot de uitzonderingen; meestal moesten eigenaren genoeg nemen met onderdeling dan wel overdeling. Op een tweetal plaatsen deden zich evenwel situaties voor die een normale toedeling met inachtneming van het landbouwbelang onmogelijk maakten. Dat was het geval:
  - a. in de Esmarke in het Glanerveld en het Horsterveld langs de Duitse grens ter weerszijden van de Rijksweg Enschede-Gronau, daar waar nu het dorpje Glanerbrug ligt.
  - b. het gebied thans in gebruik als Vliegveld Twente.

Ad 3a Het ontstaan van Glanerbrug

Van het dorpje Glanerbrug was in 1850 nog geen spoor te bekennen. Langs de rijksgrens lag ten noorden van de rijksweg naar Gronau het erve Bult, groot 17 ha en ten zuiden ervan het erve Schipholt, groot 19 ha. In een gebied van ca 600 ha was dit de enige bewoning, afgezien van een enkel keuterboertje. De Esmarker verdelingscommissie ontwierp een plan dat als basis voor de bewoning van Glanerbrug zou dienen. Aan de noordzijde van genoemde rijksweg werden de Kerkstraat, Glanerbruggerstraat, Lonnekerstraat, Bultsweg en de Zwarteweg geprojecteerd, aan de zuidzijde de Schipholtweg en de Keppelerdijk. Tussen de Zwarteweg en de Esmarkerrondweg werd ten noorden van de rijksweg een strook van 250 m diepte gepland, verdeeld in 11 kavels en aan de zuidzijde van de rijksweg tussen de grens en de Dolphiaweg eenzelfde strook van 250 m, eveneens verdeeld in 11 kavels. Wat met de vorming van deze kavels werd beoogd is moeilijk na te gaan, wellicht waren ze bestemd voor villabouw, ook al omdat ze gekocht werden door de toenmalige financiële elite van Enschede, onder wie de fabrikanten Ter Kuile, Ten Cate, Elderink, Van Heek, Cromhoff, Blijdenstein, Melster en de Lonneker burgemeester Storm van 's Gravezande. Onder de kopers komt ook voor de landmeter Noordhoek Hegt, die 2 kavels, samen groot 15 ha kocht. Deze Noordhoek Hegt heeft in het merendeel der Enschedese marke-

delingen de leiding gehad. Het is goed, te bedenken dat bij de toenmalige stand der techniek een markedeling voor een landmeter geen alledaagse bezigheid was. De landmeter was gewend opmetingen te verrichten en met die gegevens een kaart te vervaardigen. Markedeling vraagt echter om het omgekeerde: de wegen en kavels werden op de kadastrale kaart geprojecteerd en deze kaartgegevens werden op het terrein uitgezet.

De buurt Dolfhia dankt zijn ontstaan eveneens aan de activiteiten van de Esmarker verdelingscommissie. Aan de noordzijde van de eerstbedoelde strook werden de Sleutelweg, Winterweg, Zomerweg, Herfstweg enz. geprojecteerd, waarop 93 kavels van verschillende grootte, variërend van 5 tot 18 are werden ontworpen. Langs de strook ten zuiden van de Gronause straat werd de Ekersdijk aangelegd. In 1865 wordt het erve Bult, na markedeling groot 46 ha, verkocht aan Jan Krassenberg, die in belangrijke mate heeft meegewerkt aan de uitbouw van Glanerbrug.

In 1868 diende het noordelijk gedeelte van zijn bedrijf voor de aanleg van de spoorlijn Enschede-Glanerbrug, die in 1875 doorgetrokken werd naar Gronau en in 1884 verkocht hij voor f 900,- grond in de hoek van de rijksstraatweg/Duitse grens aan Bernard Philipp August Eickenscheidt, r.k.-priester te Vaals. Deze brengt de grond in in het 'Zedelijk Lichaam Collegium Josephinum te Vaals'. In 1885 wordt een klooster gebouwd met het doel het geven van onderwijs in literatuur, filosofie en theologie ten behoeve van de opleiding tot missionaris. De woningbouw in Glanerbrug is dan ook al flink op gang gekomen mede als gevolg van de vestiging van de fabriek Eilermark aan de overzijde van de grens in 1888. Het klooster is in de jaren-1980 afgebroken ten behoeve van de woningbouw voor bejaarden.

ad 3b Het Vliegveld Twente

In de Lonneker marke lag in de vierhoek Oldenzaalsestraat, Grensweg, Weerseloseweg, Oude Deventerweg ongeveer 250 ha markegrond. Er woonden slechts drie kleine boeren: Grefte, Holskotte en Wegman. De afstand van de Oude Deventerweg tot de Grensweg bedroeg ongeveer 2 km. Ten zuiden van de Oude Deventerweg lagen twee boerderijen van enig formaat, namelijk de Wiefker en 't Roolvink.

De kavels werden ontworpen in de richting noord-zuid, dus over een lengte van 2 km met een breedte variërend van 30 tot 150 m. Wegen werden hier niet aangelegd, de kavels moesten zonodig bereikbaar worden gemaakt door het recht van overpad. Alleen de genoemde boeren verwierven hier een aanzienlijk grondgebied: de Wiefker 31 ha, 't Roolvink 48 ha. De overige kavels gingen naar buitenmarkse niet-boeren, zoals de Enschedese grutter Lazonder 14 ha, de fabrikant Blijdenstein 15 ha, die hiermee de grondslag kon leggen voor de buitenplaats 'Val Sugana' op de Lonnekerberg, de drogist Harenberg 36 ha, de Baurichter fabrikant 30 ha,

allen te Enschede en de Oldenzaalse kastelein Schuurman 19 ha en de smid Wansink 20 ha. In 1928 wordt door de gemeenten Enschede, Lonneker, Hengelo, Oldenzaal, de Kamer van Koophandel Hengelo en de provincie Overijssel de N.V. Luchtvaart Maatschappij Twente gev. te Enschede opgericht met een maatschappelijk kapitaal van f 500.000¹⁷. In het bovengenoemde gebied had de gemeente Enschede inmiddels 50 ha grond gekocht, die in de nieuwe N.V. werden ingebracht. Naderhand werd het vliegveld, dat voor de burgerluchtvaart werd gebruikt, nog vergroot tot 63 ha. In WO II werd het door de Duitse bezetter gevorderd. Het was voor zijn doeleinden veel te klein en werd dientengevolge in 1941 drastisch uitgebreid. Ongeveer 100 woningen moesten daarvoor worden afgebroken. Na de oorlog kwam het vliegveld ter beschikking van de Staat der Nederlanden (Ministerie van Defensie)

H.A. Olink

(Wordt vervolgd)

Noten

1. H.A. Olink, 'De 5 Lonneker merken in hun nadagen', in: Jaarboek Twente 1985, p. 79 e.v.
2. Notulen gemeenteraad Lonneker 29 okt. 1870
3. J.L. van Zanden, 'De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw', in: de A.A.G. bijdragen 25 (1985), p. 149
4. H.A. Olink, 'De baron van Twickel contra Enschede, een milieuconflict van het eerste uur', in: Jaarboek Twente 1991, p. 57 e.v.
5. L.A. Stroink, 'Stad en Land van Twente', p. 437
6. H.A. Olink, 'Het Oldenzaalse veen was eeuwenlang een twistveen', in: 't Inschrien', jan 1992, p. 9
7. Rijksarchief in Overijssel te Zwolle (R.A.O.): Markenarchief
8. Statistieke opgaven 1815, R.A.O archief Gouverneur, toegang 25E inv. nr. 931
9. Gemeentearchief Enschede (G.A.E.). Notarieel archief notaris Greve, 10 mei 1820 nr. 52.
10. Usseler markeboek 1755-1860. Archief Ver. Oudheidkamer Twente
11. Markeboek Esmarke R.A.O. Markenarchief
12. Kad. archief kantoor Almelo reg. 4 deel 450 nr. 87
13. idem reg. 4 deel 1202 nr. 89
14. idem reg. 4 deel 737 nr. 1
15. C.J. Snuij, 'Verzamelde bijdragen tot de geschiedenis van Twente', p. 93 e.v.
16. Kad. archief kantoor Almelo reg. 4 deel 22 nr. 70
17. idem reg. 4 deel 807 nr. 12

ARMENZORG EN SCHADELIJK GEVOGELTE

De zorg voor de arme medemens zal in de diverse culturen en tijden zeer verschillend zijn geweest, mede afhankelijk van de economische situatie. Een klein facet hiervan, met name hier in Twente, wil ik belichten.

In de steden

De armenzorg in de steden is in de middeleeuwen, althans in de Nederlanden, ontstaan uit de door de bisschop opgelegde verplichting om reizende pelgrims te verzorgen en voedsel, hulp en onderdak te verstrekken. Vaak vond dit plaats bij een kerk, een klooster, een hospitaal of gasthuis. Later werd de zorg uitgebreid tot behoeftigen uit eigen omgeving, dus ook uit de buurtschappen.

Veel stadsarmen gingen 'om Godes wille by die straete' of zaten in of om de kerk te bedelen. Armen op leeftijd, die fysiek niet meer met arbeid in hun levensonderhoud konden voorzien, kregen een bedelvergunning van de plaatselijke overheid. Begin 16de eeuw werd het bedelen verboden.

Een uitzondering werd gemaakt voor bedelmonniken en leprozen.

Alle behoeftigen hadden vanaf toen recht op steun uit de armenpot. Zo'n pot werd gevoed uit onder meer de opbrengst van de tienden (het tiende gedeelte van opbrengsten, die in eerste instantie bestemd waren voor de kerk), waarvan een derde gedeelte voor de armen bestemd was. Vaak ook deponeerden rijke particulieren hun vrijwillige bijdrage in natura (brood, spek, kleding) op een grote tafel in de kerk.

Naderhand werden lijsten van bedeelden (rechthebbenden op geregelde steun) aangelegd. De uitdelingslijsten van de arrondissementen zijn in menig stedelijk archief te vinden. Controle hierover werd uitgeoefend door de armmeesters.

Op het platteland

Op het platteland was de armenzorg anders geregeld. De bewoners konden niet terugvallen op de kerk in de stad, gewoonweg, omdat ze daar niet woonden, terwijl ze wel onder deze kerspelkerk vielen. In sommige marken bezat de kerk een waardeel, de 'ware tot de hillige dracht' of 'Godesware', waarvan de opbrengst voor de armen was. Kortom, de marke was verantwoordelijk voor de eigen armen.

In de marke konden eigenlijk van oudsher alleen de gewaarden hun rechten op bouwlanden laten gelden. De oudste zoon nam meestal de exploitatie van het erf van de ouders over. De andere op het erf geboren kinderen werden daardoor veroordeeld tot: introuwen, ongehuwd blijven en op het erf blijven wonen, of wégtrekken.

Vaak kwam het voor dat men aan het boer-zijn toch de voorkeur gaf. In zo'n geval werd, met hulp van familie en bureu, in één nacht een onderkomen

gebouwd op de gemeenschappelijke markegrond. Als er vóór zonsopgang rook uit de schoorsteen kwam, mocht de optrek blijven staan. De vestiging was echter wel een doorn in het oog van de marke.

Men werd echter gedoogd, zolang men niet tot zodanige armoede verviel, dat de marke voor het onderhoud en voor de eventuele minderjarige kinderen moest zorgen. Dan werden alsnog allerlei pogingen aangewend om hem uit de marke te zetten. Dit laatste kon succes hebben, als hij nog geen vier jaar in de marke had gewoond.

Ook al langer in de marke wonende ingezetenen konden tot armoede vervallen en kwamen dan in aanmerking voor ondersteuning. Het markebestuur en het gericht legden gedeeltes van boetes hiervoor opzij.

Naast boetes voor misdaden waren ook nog andere bronnen beschikbaar, zoals de opbrengst van de boetes op het niet naleven van de regels voor de verdelging van schadelijk gevogelte.

Schadelijk gevogelte

In dit verband trok een aantekening van augustus 1637 in het markeboek van Zenderen' mijn aandacht: "Item dat recht off de tyt van kreyenhoveden to branden ende voort uit to deelen voor de Armen hort to gescheen altyt op Saterdag nae Pinxsteren in Senderen marcke unde in Hartmen des Vrydags nae Pinxsteren" volgens bijgeschreven notitie, overgenomen uit een ander (ouder?) markeboek.

Nieuwsgierig geworden, vond ik als (waarschijnlijk niet de) oudste vermelding betreffende voorschriften door de overheid hierover uitgegeven, een aanhaling uit 1632. De voorschriften zelf heb ik helaas niet kunnen vinden.

Bij regelmaat verschijnen daarna resoluties over de uitroeiing van voor de landbouw schadelijke vogels. Zoals op 23 april 1653: "Tot voorkominge der vernielinge van de vogels, so de vrugten ten plattelande beschadigen als exters, markolven, krayen, kouwen ende roeken als meede alle roofvogelen is goedgevonden dat overal ten plattelande jeder huisman op pinxsteren maandag agt ofte tyn daegen, voor of na onverhaald aan de respectieve rigters of schouts sal hebben te leveren ses eyeren, ofte in plaatse van dien, 6 hoofden van de voorseide vogelen en jeder laater twee van dieselve, op poene een half olde schild voer jeder ey of hoofd, so minder als het voorseide getal geleverd mogte worden te betalen, 't welck bij publicatie zal worden bekend gemaakt".

Ook markeboeken maken gewag van dit gegeven: het markeboek van Beuningen noemt op 20 juni 1698 naast de reeds genoemde schadelijke vogels ook nog de mus: "Daar de musschen groote schade doen, is goed gevonden dit gevogelte zoo veel mogelijk te verminderen, en dat de boeren boven het gewone getal van krayen-koppen of eyeren op 1 april mede 20 musschenkoppen op den scholtenhof zullen hebben te brengen om verbrand te worden op gelijke manier als de krayenkoppen op Goeden

Maandag worden verbrand. En zullen de gebrekige boeren vervallen voor ieder kop in een boete van enen halven stuiver ten voordeele van de gesworens en zyn hieronder ook begrepen de caters en brinksitters". De opmerking dat de boetes voor de armen bestemd zijn, die wel in het markeboek van Zenderen staat, blijft hier achterwege.

Mogelijk dat de zorg voor de armen was opgedragen aan de gezworenen. Op Goede Maandag (de maandag na de tweede Pinksterdag) 1704 vermeldt hetzelfde markeboek: "behalve het zien verbranden der Krayen-eyeren en koppen, niets geregistreerd geworden". En op 8 juni 1705: "dat de musschen in plaats van 1 april mede op Goede Maandag zullen verbrand worden".

In 1715 blijkt het inzamelen van eieren en koppen verwaterd te zijn; de verplichting wordt opnieuw afgeroepen. Ook in andere delen van Overijssel is dit het geval: de scholte (richter) van Wanneperveen heeft in 1715 en 1716 een geschil met zijn inwoners over het niet inleveren van 'extereyeren rond pinxsteren"⁴. Op elk niet geleverd ei of elke kop werd een boete van een goudgulden gesteld. Over het verwijderen van nesten werd toen nog niets vermeld. Echter de boeren zouden wel gek zijn geweest als ze dit hadden gedaan; hoe kwamen ze anders aan hun (grote) hoeveelheid eieren. Zelfs kan ik me voorstellen dat men deze vogels op het erf 'hield', juist om gemakkelijk aan eieren te komen.

In 1738 werden door Ridderschap en Steden⁵ opnieuw resoluties uitgevaardigd. Zij "ordonneren en statuieren dat alle eigenaars of paghters ofte huurders van eenige landen, boomgaarden, hoven of plantagien in dese provincie de nesten van het voorschreven schadelijk gevogelte: Exsters, Krayen, Roeken, en Markolven op of boven den grond, die zyluiden hetzy in eigendom of huure bezitten, gemaackt wordende, zullen uitroeyen en weeren, bij poene dat diegeenen, inwelkers gehuurde of eigene plantagien, boomgaarde of ander geboomte, op of na den eersten may jaarlyks eenige exters, kraeyen, roeken of markolven nesten zullen worden bevonden, daarover zullen verbeuren een schelling voor ieder nest ten profite van de schouten of rigters van de plaatse". En verder: "gebruikende dan nog discretie omtrent sodane nesten, welke in de top van reisig opgeschote boomen soodanig mogten sitten, dat daar geen mensch konde bijkomen om deselve daeruit te stoten". Drie maal per jaar zal er inspectie worden ugeoefend: op de tweede maandag in mei, de laatste dag van dezelfde maand en de laatste dag van juni. In 1742, 1751 en 1761 werden de bovenstaande resoluties herhaald.

Brooduitdeling op de Ageler Es

De Maandag beloken Pinksteren (Goede Maandag) in combinatie met de zorg voor de armen komt vaker voor. Diverse Twentse historici noemen deze dag als de dag van de brooduitdeling op de Ageler Es. Volgens hen zou de aanleiding tot de brooduitdeling aan de armen een 'donderschoer' met hagel op 21 juni 1738 zijn geweest, die grote vernielingen aan de oogst aanrichtte⁶.

*Ageler Es, Brooduitdeling 1920/30.
(Foto: Archief Oudheidkamer Twente).*

Pastoor Geerdink ziet overeenkomst met de in Westfalen gehouden hagel-processies⁷. Stroink meent dat deze brooduitdeling reeds in 1672 plaatsvond, hetgeen uit archiefstukken zou zijn gebleken. De 21ste juni 1738 zou dan dus ook een Maandag beloken Pinksteren moeten zijn geweest⁸. Maar... 21 juni 1738 was een zondag!

De bewoners van Agelo zouden volgens de historici door liefdegiften gevrijwaard willen blijven van vernietiging van de oogst door hagel en vorst. Mocht dit zo zijn, dan was dat volgens mij zeker als markeresolutie in het markeboek genoteerd. Echter geen enkel woord wordt hieraan in het markeboek gewijd, terwijl dit boek toch al in 1645 begint.

Het Oud Archief van de stad Ootmarsum bevat een 'Request voor die borgemeesteren en provisoren der Armengilde' uit 1672, waaruit blijkt dat Neel Telle uit Klein Agelo aan het Armengilde twintig daalders vermaakte uit het erve Brunger aldaar. Tevens maakten de Groot Ageler boeren hierop aanspraak, omdat zij onder de boom op de es, genaamd 'den Bakum', aan de armen brood uitdeelden. Opmerkelijk is hierbij dat het Armengilde wordt genoemd dat de zorg voor de armen in de stad en het gericht Ootmarsum had.

H. Haverkate vermeldt dat sinds 1956 geen brood meer wordt uitgedeeld, omdat er geen behoeftigen meer kwamen opdagen. Het daarop volgende jaar werd ter herinnering een landkruis op deze plek opgericht⁹.

Mijns inziens is het mogelijk dat (brood)uitdelingen in verschillende marken, en het langst op de Ageler Es, in geheel Twente hebben plaatsgevonden op Maandag beloken Pinksteren. De uitdeling heeft haar oorsprong in het door vuur (zuivering) verbranden van eieren en koppen van schadelijk gevogelte, waarbij de daarbij opgelegde boetes, die aan de richters toekwamen, na tussenkomst van het Armbestuur verdeeld werden onder de armen.

G.A.B. Nijhuis

Noten

1. RAO, Markenarchief inv.nr. 1525.
2. RAO, Statenarchief inv.nr. 3.1/331.
3. Idem inv.nr. 3.1/20.
4. RAO, Huisarchief Almelo inv.nr. 443.
5. RAO, Ridderschapsarchief inv.nr. 4.1.1/159.
6. Zoals J.J. van Deinse in: 'Uit het land van katoen en heide' (Enschede, 1953)
7. L.A. Stroink, 'Stad en Land van Twente' (Enschede, 1980)
8. J. Geerdink, Eenige bijdragen tot de geschiedenis van het archidiaconaat en aartspriesterschap van Twente
9. H. Haverkate, Vespertied 2

UIT DE KAARTENVERZAMELING VAN DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Provinciekaart van Overijssel van 1849

Het zou na de Franse Tijd voor de hand hebben gelegen een einde te maken aan de gewestelijke inspanningen en een nationale kaart van het jonge koninkrijk te creëren. Dat was nodig om het land te kunnen besturen. De beschikbare kaarten dateerden uit de 17de en 18de eeuw. De Krayenhoffkaart was toe aan een modernisering (zie 't Inschrien jg. 28, nr. 1, januari 1996, p. 18).

In 1820 werd de Nationale Commissie ingesteld, die onder leiding van generaal De Man voor zo'n nationale kaart van Nederland moest zorgen. De Commissie kwam door verschillen van mening over de gewenste kaart echter niet tot een unaniem voorstel en toen de Belgische afscheiding plaats vond ging de Commissie geruisloos ten onder.

Daarmee bleef er een dringende behoefte aan een goede kaart van Nederland.

De Ingenieur Verificateur Loeff van het Kadaster in Overijssel deed als eerste reeds in 1832 het voorstel, op basis van kadasterkaarten te komen tot provinciale kaarten. In dat jaar was de Dienst van het Kadaster ingesteld, die over het materiaal beschikte dat in de Franse Tijd en daarna op kadastraal gebied vervaardigd was. Ondanks betuigingen van instemming van vele zijden bleef iedere vooruitgang uit, totdat de minister van Binnenlandse Zaken in 1840 het belang van deze plannen onder de aandacht bracht van de provinciale besturen. Met zeer bescheiden middelen werd bereikt dat in 1853 de kaarten van acht provincies beschikbaar waren op de schaal 1:50.000. Limburg en Friesland volgden in 1859 en Zeeland in 1860.

De provinciale kaart van Overijssel verscheen in 1849. De auteur bleef anoniem, maar wel kreeg de Ingenieur Verificateur Van Rolde van Oudshoorn in datzelfde jaar opdracht alle bladen van de kaart van Overijssel te herzien. Het strekt de Ingenieur Verificateur tot eer dat er binnen een redelijke termijn voor het publiek een bruikbare kaart tot stand werd gebracht, buiten de dwarsliggende militairen om.

Een gunstige omstandigheid was dat het Kadaster provinciaal georganiseerd was. Er bestonden dan ook elf provinciale Bewaringen van het Kadaster. De Ingenieur Verificateurs waren vrij aan de provinciale kaart te werken. Een bezwaar was dat er geen uniformiteit tot stand kon komen aangezien in die periode geen centrale rchlijnen voor de kartografie bestonden. Het is dan ook begrijpelijk dat de provinciale kaarten grote verschillen in uitwerking vertonen. Naast de kaarten met een schaal 1:50.000 had de kaart van Friesland een schaal van 1:25.000, die van Zeeland 1:80.000. Zeeland had genoeg aan één blad, anderen hadden vier bladen. Gelderland bestond uit veertien bladen:

De provinciale kaarten verschenen in een periode, waarin ook de Topografische en Militaire Kaarten begonnen te verschijnen. Hoewel de TMK-kaarten in vele opzichten beter zijn dan de provinciale kaarten, bleven deze laatsten nog lang in gebruik, gezien de regelmatige herdrukken.

De Provinciale kaart van Overijssel van 1849 bestaat uit vier zeer grote bladen. Ieder van deze bladen heeft acht subbladen. De kaarten zijn niet in kleur. Op het blad linksonder zijn vermeld het wapen van Overijssel en het titelblad en de opdracht van de Staten van Overijssel van 'dat gewest'. Op het blad rechtsboven zijn afgebeeld de plattegronden van de steden Zwolle, Deventer en Kampen en de aanwijzing der gebouwen, straten, stegen, pleinen, bruggen enz.

Op het blad rechtsonder staan de 'Aangenomen tekens' vermeld.

De auteur is onbekend. De kaart is gegraveerd door de bekende Van Baarsel en Tuyl.

H. Schrijver

Kaart Gelderland.

UIT DE KAARTENVERZAMELING VAN DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Provinciale kaart van Gelderland

Gelderland bleef niet achter toen het er om ging een moderne kaart van de provincie uit te brengen. In het verhaal over de provinciale kaart van Overijssel staat vermeld hoe de provinciale kaarten tot stand kwamen en welke rol de kaarten speelden.

De provinciale kaart van Gelderland met een schaal van 1:50.000 kwam op de markt in 1843. De Staten van Gelderland hadden opdracht tot vervaardiging ervan gegeven aan W. Kuyk jr, Ingenieur Verificateur van het Kadaster. In 1971 werd een facsimile gemaakt van het originele exemplaar dat zich bevindt in de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam. De kaart is fotografisch verkleind tot lineair 60%. De schaal van de reproductie is dus niet 1:50.000 doch 1:83.333.

'Het kaartboek van Gelderland' heeft de volgende indeling:

1ste blad: Het wapen van Gelderland. Een inleiding verdeeld over vier bladen van de auteur A.H. Symons met de volgende titels:

- a. Kartografische weergave van Gelderland in vroeger tijden.
- b. Voorgeschiedenis van de publicatie van de Topografische kaart 1:50.000.
- c. Verloop van de publicatie.
- d. Kartografische aspecten.
- e. Het geografisch aspect.
- f. De reproductie.

Twee bladen met namen van de intekenaren.

2de blad met het wapen van Gelderland.

3de blad: Titelblad met de opdrachtgever, de naam van de kartograaf, schaalstok, schaal, 'op steen gegraveerd door A. Bayly en J.M. Huart', gelithogt door J.M. Huart te 's-Gravenhage', gewaarmerkt van wege de Staten der provincie de griffier Bauer.

4de blad: Bladwijzer op schaal 1:250.000.

5de blad: Register van enige trigonometrische punten.

6de en volgende: 11 kaartbladen. Op ieder kaartblad staat linksonder de 'Afstand benoorden van de Perpendicular van Nijmegen en de Afstand bewesten van de Meridiaan van Nijmegen.

Op blad 6 staan vermeld de 'Aangenomen tekens'.

De losbladige facsimile-uitgave bevindt zich in de verzameling van de Oudheidkamer.

H. Schrijver

DE LEZINGEN IN FEBRUARI EN MAART

Maandag 17 februari 1997

Drs W.J. ter Louw -
'Ontwerpen voor keramiek'

De opzet van de lezing is om u in kort bestek te wijzen op een aantal bronnen en ontwerpen die gebruikt werden als voorbeeld bij het decoreren van Europese sier- en gebruikskeramiek. De versieringen op keramiek lijken voor velen min of meer willekeurig te zijn aangebracht. Wanneer men kijkt naar een sierlijke tulp op een 17de-eeuwse tegel of naar de Bijbelse voorstelling op een schotel uit diezelfde periode, dan kan de indruk gewekt worden dat deze uit het brein van de plateelschilder zijn ontsproten. Bij nadere beschouwing van een aantal voorwerpen uit onze collectie zult u zien dat dit bepaald niet altijd het geval was en dat de decoratie op een keramisch voorwerp ons veel kan vertellen over de heersende mode in een bepaalde periode en vooral ook over de werkwijze van de ambachtsman.

Er wordt zo een chronologisch en stilistisch overzicht geboden van de omvangrijke verzameling van Keramiekmuseum 'Het Prinsessehof' te Leeuwarden.

Maandag 17 maart 1997

Drs. J.M.A. van Zuidam
*'Natuur en mensenhand schiepen het Twentse land'.
Een inleiding in de cultuurlandschappelijke ontwikkeling van Twente
vanaf de Vroege Middeleeuwen.*

In deze lezing staat de wording van het Twentse cultuurlandschap centraal. Het natuurlandschap dient als uitgangspunt voor de bewoningsgeschiedenis. Veranderende eisen aan de bedrijfsvoering van de landbouw - landschapsmaker bij uitstek - in de Middeleeuwen en de tijd daarna passeren de revue. Ook de middeleeuwse organisatievormen, die van invloed waren op het landschap zoals het hof- en markestelsel, krijgen aandacht.

Tenslotte ziet u het resultaat van de wordingsgeschiedenis: een landschaps- en nederzettingstypologie van Twente.

Voor 21 april staat een lezing van Dr. A.D. Verlinde op het programma. De lezingen worden, als voorheen, gehouden in de Renatakerk, Brinkstraat 70 te Enschede.

TENTOONSTELLINGSNIEUWS

Een jaar lang is in Museum Jannink een tentoonstelling te bezichtigen met de titel:

'Alles op z'n tijd'

Seizoensinvloeden op het dagelijks leven in Twente, omstreeks 1900

Elk kwartaal zal deze tentoonstelling, verzorgd door medewerkers van het Van Deirse Instituut, een 'seizoensmetamorfose' ondergaan, waardoor de bezoekers gedurende het jaar een ruime kijk op de collecties van de Oudheidkamer Twente wordt geboden.

Welk seizoen is wanneer te zien?

winterseizoen van 21-12-1996 tot en met 23-03-1997

lenteseizoen van 25-03-1997 tot en met 22-06-1997

zomerseizoen van 24-06-1997 tot en met 21-09-1997

herfstseizoen van 23-09-1997 tot en met 21-12-1997

MAART - DIALECTMAAND

'Toneel en dialect' is het thema op de Verbondsdag van de Neersasse Dialectkringen, op 15 maart 1997 te Bathmen in zaal Braakhekke. Aanvang 10.00 uur, entree f 12,50 p.p.

Programma: 's morgens drie inleidingen over het thema 'toneel en dialect', 's middags, gelegenheid voor iedere dialectgroep tot het opvoeren van een eenacter in de eigen streektaal.

Inlichtingen: Truus Lamers, tel. 0541 - 514 746 of
Arie Hofstede, tel. 0570 - 541 445.

INGEZONDEN

In het oktobernummer van 't Inschrien is een interessant artikel opgenomen van de heer H.C.J. Wullink, namelijk 'Over een zeldzaam boekje' ('Jeugdherinneringen' door mevrouw H.W de Voogt-Ovink).

We willen de lezers van 't Inschrien er graag opmerkzaam op maken dat de Openbare Bibliotheek Enschede over een exemplaar van dit inderdaad zeldzame boekje beschikt. Het is in onze Twente-collectie opgenomen en belangstellende lezers kunnen het in de centrale bibliotheek aan de Pijpenstraat inzien.

Onze Twente-collectie is een verzameling van circa 6.000 banden over Enschede en Twente op allerlei gebied, dus niet alleen geschiedenis en letterkunde, maar bijvoorbeeld ook over natuur en milieu. Het oudste boek dateert van 1630.

H.C. Maurits
Openbare Bibliotheek Enschede

BOEKBESPREKING

Documentatiemap Landelijke Bouwkunst Gelderland

In de boerderij Oud-Middachten in de Steeg werd op 16 oktober j.l. een nieuwe map van de Stichting Historisch Boerderijonderzoek ten doop gehouden door de commissaris der koningin, dr Jan ter Louw.

Hij metselde een gedenksteen in de achtergevel ter ere van de oprichting van de nieuwe 'Stichting tot Behoud van Boerderij en Erf in Gelderland', die het behoud voorstaat van de karakteristieke verschijningsvormen van de Gelderse boerderij, in relatie tot het omringende landschap.

De losbladige documentatiemap op A3-formaat geeft een uitstekende visie op vormgeving, verspreiding en ontwikkeling van de traditionele Gelderse boerderijtypen. Deze behoren tot de hallehuisgroep. Ellen van Olst heeft op heldere wijze de op lokale verschillen in grondsoort, bedrijfsvorm en beschikbare bouwmaterialen terug te voeren varianten van de 'landse woningen' verklaard.

Ankerbalkgebinten komen in heel Gelderland voor. Vakwerkbouw handhaafde zich nog het langst in de Gelderse Achterhoek, waar ook het 'los hoes' tot omstreeks 1900 in zwang bleef. Bij de Veluwse boerderijen met wolfdaken en schoorsteen opzij in het dakvlak kwamen talrijke schaapskooien voor. In de Tieler-en Bommelerwaard bezaten de oude hoeven vaak een groot dakoverstek achter en schuurbergen op het erf.

Een 47-tal opmetingstekeningen vormt de kern van de map, verdeeld over heel Gelderland. Deze publicatie is een wetenschappelijk overzicht van de Gelderse hallehuizen en de studie van dit stukje zakelijke volkskunde.

Ellen van Olst (o.r.v., tekst), 'Documentatiemap Landelijke Bouwkunst Gelderland' (Arnhem, 1996). 47 opmetingen met inleidende tekst en illustraties.

ISBN 90 70103 20 6

Prijs f 39,50 (te bestellen bij SHBO 649, 6800 AP Arnhem).

E.J.

ENSINK ANTIEK

*Meubelen 18e + 19e eeuw
Inkoop - verkoop - taxatie*

*Oldenzaalsestraat 31-33
7551 KN Hengelo
Tel. 074-2428744*

ANTIQUARIAAT GALERIJ REZA

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENT

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 074 - 3764792

GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel Broekhuis

Sinds 1868

Algemene en Wetenschappelijke Boeken en Tijdschriften
School- en Studietoelagen
Kantoorartikelen en Schrijfwaren

Hengelo

Enschedesestraat 19
Telefoon 074 - 2910267 Telefax 074 - 2913892

Almelo

City Promenade 21
Telefoon 0546 - 812235

Enschede

Campus Boekhandel Universiteit Twente
Telefoon 053 - 4892414

Enschede

Marktstraat 12
met antiquariaat & galerie
Telefoon 053 - 4325210

bB

HUIZE HÖLTERHOF

Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 0543 - 4611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieëunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma.

A. Bonzet SPECIAAL BOEKBINDERIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE
tel. 053 - 4314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**

Wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten.
Levering franco door geheel Nederland
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten.*